

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 323

Солдатенко В. Ф.,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАНУ, головний науковий
співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Україна, Київ),
veid@ipend.gov.ua

УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН (1917–1918 РР.)

Ставиться питання про вплив діяльності українських партій революційної доби на визрівання масової свідомості громадян України і визначення їхніх суспільних орієнтацій, національної і політичної ідентичності.

Ключові слова: Українська революція, політичні партії, УПСФ, УСДРП, УПСФР, УПСС, масова свідомість, політична і національна свідомість, ідентичність, самоідентифікація.

Популярним напрямком досліджень є вивчення сучасними науковцями–гуманітаріями різних аспектів політичної ідентичності. Особливо високою є питома вага праць політологів, соціологів і психологів. Вочевидь, певною мірою це пов'язано з тим, що відповідний дискурс набув поширення лише в другій половині минулого століття і застосовується здебільшого щодо з'ясування сучасних проблем, або хронологічно максимально наближених до них [1]. Однак є підстави вважати, що у деяких відношеннях цілком перспективними й достатньо ефективними можуть бути історичні, ретроспективні підходи. Так, видається виправданим і логічним торкнутись означеної в заголовку статті проблеми, зважаючи хоча б на наступні міркування.

Українські партії, як ініціатори, організатори, рушії, лідери національно-демократичної революції можуть бути (слугувати) об'єктивним критерієм політичної ідентичності громадян регіону. Уже їх чисельність є чітким, практично незаперечним інструментом виміру тієї маси (масиву) населення, який міцно пов'язав свою долю з політичними організаціями, а через них – з цілком визначеною політикою. Однак цей показник не може бути і далеко не є вичерпним. Адже під впливом партій, відповідно до динаміки змін їх суспільної значущості, авторитету, до політичних дій залучаються (звісно, з різним рівнем усвідомлення) мільйонні учасники революційного процесу. Тобто партії, згідно свого найпершого і найбільшого призначення впливають на настрої, поведінку індивідумів і більших або менших груп громадян. Щоправда, тут не варто зараховувати в актив політичних партій абсолютно всіх, хто долучається до суспільних рухів. Частина з них приходить в політику за виникнення, наявності інших мотивацій (неможливість продовжувати залишатися байдужими в екстремальних умовах, особистісні погляди на суспільну перспективу, бажання зробити і власний внесок у зміну життєвих обставин, поступ країни, вплив інших організацій–інституцій непартійного рівня тощо). Тут найближчим до об'єктивного може бути уявлення про те, як і в яких

масштабах маси громадян стають під ті чи інші політичні гасла, сприймають як власний вибір пропоновану партіями стратегію і тактику.

Щодо українських партій революційної доби можна обґрунтовано вважати, що вони впливали на формування не лише політичної, а й національної ідентичності громадян, підвищення громадянами національної свідомості. Це зрозуміло, адже весь сенс виникнення і функціонування українських партій детермінувався їх прагненням реалізувати національний інтерес – справедливо розв'язати національне питання, домогтися для репрезентованої нації гарантій забезпечення реальної рівності серед інших етнічних спільнот, створення умов для її повноцінного всебічного розвитку. То ж на цьому ґрунті закладався і зміцнювався паліативний рівень, сенс ідентичності, а саме – національно-політичної ідентичності. Тут легше вловлюється вододіл між тими, хто свідомо ототожнював себе з національно-визвольним, національно-демократичним табором і силами, які або не виявляли зацікавлення в національно-політичних проблемах, їх розв'язанні, або, з певних причин, займали недружні, ворожі позиції.

* * *

На момент Лютневої революції 1917 р. українські політичні партії перебували в дуже ослабленому, пригніченому стані. Це було наслідком цілеспрямованої репресивно-терористичної практики царського уряду, який вважав український рух априорі ворожим і загрозливим для засад імперії. Відтак завдавав по ньому перманентних нищівних ударів. Вони особливо посилювалися в умовах військового часу. Поставлені поза законом, скільки–небудь активні діячі українських партій опинилися у тюрмах, на засланні, або, рятуючись, виїхали в еміграцію. Знекровлені місцеві підпільні осередки змушені були згорти і в більшості припинити свою роботу.

Єдина організація українства, яка могла хоч якось існувати легально, було формально міжпартійне об'єднання – Товариство українських поступовців (ТУП), до якого належали переважно представники ліберальної інтелігенції, частина яких раніше входила до радикальніших партій (соціал-демократів, есерів) однак з розвитком подій знаходила за краще займати поміркованішу позицію. Близьке за духом до російських кадетів, Товариство не зазнало відчутних втрат та, власне, було дуже нечисленним, об'єднувало кілька десятків чоловік і отримало неофіційну кваліфікацію «професорської партії».

Лютнева революція зумовила небувалий вибух визвольної енергії. Демократичні процеси надали могутнього імпульсу українському рухові, що чи не найбільшою мірою матеріалізувався у відродженні й створенні низки нових політичних партій.

Товариство українських поступовців, що не сходило з політичної арени, природно стало у витоків Центральної

Ради, яка відразу взяла на себе історичну місію координатора українського руху, зробила вагомий внесок у визначення генерального (стратегічного) напрямку боротьби за майбутнє Української революції, мобілізувала увагу й зусилля відроджуваної нації на прогресивний поступ.

Призначений головою Української Центральної Ради член ТУП М. С. Грушевський всебічно теоретично обґрунтував автономістсько-федералістський курс Української революції і водночас заклав тим своєрідний надійний стрижень у програми, лінію поведінки абсолютно переважаючої частини українській партій революційної доби. Першим зреагувало на новий етап суспільного розвитку все те ж Товариство українських поступовців, з'їзд якого відбувався вже 25–26 березня 1917 р.

На форум з'їхалися представники тупівських громад Києва, Полтави, Чернігова, Харкова, Одеси, Житомира, Катеринослава, Кам'янець-Подільського, Сум, Сосниць, Кременчука, Костянтинограда, Умані, Вінниці, Катеринодара, Гадяча, Лубен, Золотоноші, а також Петрограда і Москви. Загалом було представлено 33 громади [2, с. 78; 3]. У доповіді на з'їзді один з фундаторів-керівників ТУП С. Єфремов заявив: «Починається нове життя для України. Починається воно і для нашого Товариства. На нашу думку, доля його ще не зіграна до краю, й воно може стати ще у великій пригоді, як готова організаційна сила, як осередок гуртування українських сил – на працю для добра нашого рідного краю і всього українського народу» [3].

З'їзд обрав нову назву для своєї організації – Союз українських автономістів-федералістів (СУАФ), що, з одного боку, відповідає обраній стратегії, а з іншого – реалізувало прагнення зберегти єдність загалом не надто однорідного конгломерату національно-ліберальних сил.

Однак уже в той момент була помітною ерозія всередині СУАФ, яка призвела, зокрема до «відбрунькування» членів колишньої Української демократичної партії та їхньої офіційної заяви про відродження УРДП. Сталося це під час Українського національного конгресу (з'їзду) 6–8 квітня [4]. Це певною мірою стимулювало партійну роботу в українських інтелігентських колах, а також активізувало, розширило непартійну культурну діяльність.

Аналізуючи мотиви, якими керувалися лідери ТУП-СУАФ, «відновлюючи» УРДП, не можна відкидати їхнього прагнення забезпечити у такий спосіб ширше представництво організації у тих чи інших інституціях, передусім – у Києві, зміцнити вплив у масах. Одночасне існування двох політичних організацій (СУАФ та УРДП) на базі однієї місцевої організаційної структури (громад) таку можливість і надавало.

Тим часом місцеві організації Союзу автономістів-федералістів поволі включалися в по суті кооперовану з іншими партіями, передусім соціалістичними, діяльність.

Певною мірою виправдало себе і організаційне відродження УРДП. Партія, хоч і поступалася у чисельності і реальному політичному впливі на маси, усе ж залишалася реальним особливим суспільним чинником, з яким просто не могли не рахуватися українські соціал-демократи і українські есери.

Водночас, зважаючи на зростання авторитету останніх, не бажаючи відстати від масового руху, захопленого в революційний час радикальними ідеями, лідери УРДП вирішили змінити назву партії, включивши

до неї термін соціалістична. Зроблено це було на конференції Української радикально-демократичної партії 25–26 червня 1917 р. З цього моменту організація стала іменуватися **Українською партією соціалістів-федералістів**.

Власне, цим рішенням клався край певній двозначності (чи ж то невизначеності) перехресного чи двоєдиного існування на одному ідейно-програмному корені обох суб'єктів – СУАФ і УРДП.

Було досягнуто більшої ясності, визначеності в еволюції союзу (об'єднання організацій) в партію, місце якої в політиці, революції окреслювалося значно предметніше.

Наприкінці березня 1917 р. у Харкові відновила свою діяльність **Українська народна партія**, яка ще 1902 р. виділилася з Революційної української партії (РУП) і, слідом за своїм імпазантним лідером М. Міхновським, сповідувала радикально-самостійницькі гасла. У випущеній Декларації зазначалося, що український народ повинен бути рівноправним серед вільних і культурних народів світу [5, с. 212, 213]. Партія ніколи не була численною, впливовою. Можливо, ця обставина виявилася вирішальною, коли навесні 1917 р. в революційній атмосфері УНП також еволюціонувала на автономістсько-федералістську платформу. ...Російська держава мусить бути вільною дружньою спілкою вільних народів, мусить бути перебудована на федеративних основах [5, с. 212], – декларували у березні 1917 р. колишні самостійники.

Якщо основній частині РУП свого часу вистачило півтора року для усвідомлення нездійсненності ближчим часом самостійницьких гасел і переходу до автономістської платформи, інша, менша частина, очолена М. Міхновським, витратила на цей шлях ще півтора десятка років.

Перехід УНП у табір автономістів-федералістів, з одного боку, виглядав свідомою реакцією на об'єктивні реалії, враховував панівні настрої мас, а з іншого практично у всіх викликав підозру у тому, що це лише тактичний маневр, розрахований на те, щоб остаточно не втратити революційного авторитету, залишитись на плаву, щоб у слушний момент відмовитись від поміркованих гасел.

Заради справедливості, слід згадати, що самостійницькі уподобання, мабуть, ніколи не полишали М. Міхновського, його друзів, які при першій-ліпшій нагоді готові були знову висунути свої старі, справді виношені й вистраждані гасла. І вони так, власне, і чинили в 1917–у та в наступні роки.

Будучи сама по собі малочисельною – не більше кількох десятків чоловік – УНП користувалася певним впливом серед українського вояцтва. Партія М. Міхновського домінувала в київському Українському клубі ім. П. Полуботка, ініціювала організацію українських військових частин.

Істотні зміни, які принесла Лютнева революція, оперативно вплинули на діяльність українських соціалістичних партій. До таких відносилася **Українська соціал-демократична робітничка партія**. Вона організаційно оформилася ще в кінці 1905 р., проте масовою не стала, а в умовах військового часу взагалі майже припинила своє функціонування. Її члени були або загнані в глибоке підпілля, відправлені в тюрми і на заслання, або ж рятувалися в еміграції.

Однак відчуття свободи призвело до швидких перемін і зумовило консолідацію партійних сил. Щоправда, спочатку давався взнаки брак кваліфікованих кадрів [6, с. 19–20]. Але заснуванню й зміцненню місцевих осередків було надано достатньо серйозної уваги, що й увінчалось помітними успіхами. Так упродовж весни – літа 1917 р. було засновано близько 70 місцевих комітетів, ініціативних комітетів тимчасових бюро. За оцінками фахівців ця цифра мінімальна, оскільки не враховує фронтових і флотських осередків, а також низки тиллових військових організацій [6, с. 20].

Найчисельнішою спочатку була Київська організація УСДРП, до якої входило понад 250 членів. Природно, що тут розгортав діяльність і Центральний комітет партії.

Досить оперативного в місті оформились районні організації: Печерська, Деміївська, Лук'янівська, Шулявська, Подільська, Куренівська, Слобідська, Звіринецька, Байківська, Київ I, Київ II. Київська організація була однією з найактивніших. Члени організації регулярно збиралися на партійні збори, оперативного реагували на поточні політичні події ухваленням резолюцій і звернень. Але, не дивлячись на це, партії не вдалося поширити свій вплив на все робітництво Києва, з огляду на значну конкуренцію з боку інших соціалістичних партій, насамперед, російських. В цьому вбачали неуспіхи зростання власних рядів керівної структури УСДРП [7].

Вже до середини 1917 року практично по всій території Київської губернії були засновані партійні осередки, насамперед, вони закладалися по містах та містечках, таких як Васильків, Кагарлик та інших. Взагалі у губернії діяло 9 партійних комітетів.

Порівняно інтенсивніше ставали на ноги українські соціал-демократи Катеринославщини. Чисельність їх членів у губернському місті швидко перевищила 400 чоловік. Основу організації склали робітники Брянського та трубного заводів. Партійні осередки існували також на Півному заводі Шодуар, у залізничному депо, друкарні, залізничних майстернях [8]. Серед керівників місцевих соціал-демократів були такі відомі українські діячі, як П. Феденко, І. Мазепа, І. Романенко та ін.

Не менш ефективно набирали вагу й українські соціал-демократи в Харкові. В міській організації рахувалося 676 членів, однак більш-менш регулярно сплачували членські внески та відвідували партійні збори 170–180 чол. Організація складалася переважно з робітників заводів Саде, Шимановського та трамвайного депо [9]. А у Донецькому регіоні партія мала зовсім слабкі організації. Тут, як і у Харкові, УСДРП доводилося витримувати чималу конкуренцію з боку російської соціал-демократії.

На півночі України й на Волині й Поділлі організації УСДРП існували переважно у великих містах Чернігові, Ніжині, Конотопі, Новоград-Волинському, Вінниці [6, с. 22–23].

Не змогли українські соціалісти завоювати значні позиції й на півдні України. Вони мали міцну організацію лише в Одесі (близько 400 осіб). Більш-менш активно діяли партійні організації у Миколаєві й Бердянську. У Херсоні партійний осередок оформився лише у липні 1917 р. і був зовсім нечисленним – близько 25 членів. Влітку організація УСДРП оформилася в Севастополі, її підтримували україномовні матроси Чорноморського флоту, робітники і трудова інтелігенція [10].

Загалом українським соціал-демократам вдалося поширити свій вплив на частину українського робітництва й інтелігенції. В цілому ж, можна зазначити, що досягти своєї мети – стати масовою партією українського пролетаріату – їй не вдалося, бо частина зрусифікованого робітництва пішла за РСДРП. УСДРП мала більш-менш сталі позиції серед робітництва переробної промисловості та залізничників. Як свідчать звіти місцевих організацій, до складу партійних осередків переважно входили деповські робітники, машиністи, помічники машиністів, провідники, службовці залізничних доріг, друкарі, робітники цукроварень, в незначній кількості селяни.

Як і інші партії, УСДРП використовувала для посилення свого впливу на маси періодику. Щодо даного аспекту партійного функціонування соціал-демократи мали певні переваги, оскільки їх лідером був В. Винниченко – талановитий літератор і публіцист, найпопулярніший тодішній письменник. Саме він запропонував схему і характер першого номера газети «Наше життя» – органа Петроградського комітету УСДРП, започаткованого в березні 1917 року під редакцією П. Феденка і Л. Чикаленка [11, с. 259, 260, 265].

Дітищем В. Винниченка стала і Робітничка газета – офіційний орган ЦК УСДРП. На восьмий день після рішення зборів Київської організації про заснування періодичного видання (22 березня) перший номер, складений самим редактором, побачив світ. Навряд яке інше тогочасне видання могло похвалитись тим, що його відкривала передова стаття такого високофахового, справді мистецького зразка, такої високохудожньої публіцистики, такого образного мислення і натхнення.

Росія була ямою, темною, задушливою, тісною, – писав В. Винниченко. – Всі народи, всі верстви народів сиділи в ній нишком, не вмючи навіть глянути в гору до вільного, ясного неба. Бо над ямою стояло страховище, опудало в царській короні, з поліцейським наганом в руках, з кулеметами, з армією вільних слуг своїх. І що далі, то яма ставала тіснішою, темнішою, а царський нагай дошкульнішим. І здавалось, що царствію самодержавного опудала кінця краю не буде.

І раптом з глибини тієї ями зірвалася буря революції, винесла всіх на широкий простір – і від страшного опудала не зосталося ні трішечки. Веселим, запашним вітром волі вдарило в лице. Перед очима, що звикли до стін ями, до тьми, розгорнулися широчезні простори, залиті сонцем свободи.

З глибин ями зірвалася буря. З тих глибин, де вже дихати ніяк не було, з тих довготерпеливих мас демократії, яких найбільше товкли в ямі, яким ходили по головах. Та вони на плечах своїх винесли всю Росію з ями, підняли на штики царське опудало й одшпурнули його на смітник, де воно валяється і тепер.

І така була страшна, огидна та яма, й таке мерзенне й ненависне було те самодержавне страховище, що навіть для тих, кому й у ямі не так погано жилося, страшно вернути старе. Тільки старенькі бабусі по селлах широкі жалібненько плачуть своїми темними, засліпленими ямою очима за царем.

З глибин народніх вихопилася вогнена буря революції. Робітники й селяни, одягнені в солдатські шинелі, знесли старий лад. І тепер на них лежить ще одна велика робота: засипати ту яму, старого ладу, та засипати так, щоб і сліду від неї не лишилося. Ні сліду, ні найменшої ямки, куди б

можна було сховати здобуті народом свободи й засипати їх, щоб не спотикалось на неї робітництво, прямуючи до ширших, до кращих просторів – соціалізму.

Робота важка, довга, яма глибока й велика була; але хто міг з неї вийти, той і засипати її зможе.

До праці ж, товариші, великої, хорошої праці! [12].

Газета відразу ж стала дуже популярною. Її читали не лише соціал–демократи, а значно ширші кола українства. Сам редактор пізніше відзначав: Робітничка газета почала свій вихід, маючи в касі 300 карбованців, а видання одного числа коштувало біля 3000. І розрахунок справдився, – газета через пару тижнів мала до 30000 читачів і ні копійки боргу [13, с. 78].

Без великого ризику помилитися, можна твердити, що не останнім складником загального успіху справи був літературно–публіцистичний таланти редактора газети, який приваблював читачів, не одного з них перетворив на прихильника революції, патріота, борця за національну справу, за українське відродження.

Володимир Кирилович одноосібно редагував Робітничу газету аж до 20 серпня 1917 року (за цей час вийшло 114 номерів), а 22 серпня справа була передана колективному органу – комітету. Однак і тоді внесок В. Винниченка у ведення газети залишався надзвичайно вагомим, по суті – вирішальним.

Зібрані у спеціальній збірці статті В. Винниченка дають можливість познайомитися з блискучими зразками української партійної публіцистики [14]. Поставленими з ними поряд, а то й вище, можуть бути хіба що газетні матеріали лідера соціалістів–федералістів С. Єфремова, який надавав веденню органа УПСФ Нової Ради порівняно більшої уваги, принаймні, як редактор видання, друкувався значно систематичніше і взагалі вважав для себе цю ділянку роботи головною. Статті, замітки, підготовлені С. Єфремовим матеріали з'являлися практично в кожному номері в газеті. Іноді друкувалося й по два і, навіть, три матеріали. Так, лише в означеній в цій книзі хронологічний період, фахівці виявили 463 публікації [15].

4–5 квітня 1917 р. відбулася конференція Української соціал–демократичної робітничої партії, яка підтримала курс на демократизацію суспільства і загально–соціалістичні гасла. Водночас, не бажаючи розривати єдиного інтернаціонального фронту, соціал–демократи висловили думку, що революція в Україні піде своїм окремим шляхом, не розчиняючись у загальноросійському процесі, що вона буде проводитись у своєрідних формах, своїми місцевими революційними силами. Конференція пристала до автономістсько–федералістських орієнтацій. У схваленій резолюції зазначалося: Виходячи з того, що потреба як найширшого розвитку творчих сил України вимагає найповнішого економічно–політичного самоозначення її; вважаючи на те, що федеративний устрій Російської Держави, як союз автономних національно–територіальних чи територіальних одиниць, не тільки не може бути шкідливим для розвитку пролетаріату всієї Росії, – а тим паче українського, – а є корисним для його; вважаючи на те, що федерація автономних національних чи областних одиниць є найкращим забезпеченням демократичних і національно–політичних прав кожної нації чи області, – Конференція Української Соціал–Демократичної Робітничої Партії з цілою непохитною рішучістю підносить стару вимогу Партії автономію

України, яко перше, неодкладне, пекуче завдання сучасного моменту українського робітництва та всієї України.

В той же час, виступивши з рямом партійної програми, проголошеної на з'їзді 1905 року, Конференція з огляду на надзвичайність подій і вимог життя, вважає можливим взяти на себе право дозволити товаришам Партії підтримувати принцип Федеративного Устрою Російської Демократичної Республіки і піддержувати федералістичні змагання демократії інших націй [16].

Конференція визнала за потрібне налагоджувати стосунки з усіма соціалістичними групами всіх націй Росії, з'ясувавши їх ставлення до українських домагань.

Окремо розглянувши пропозицію про об'єднання з РСДРП, делегати визнали: Признаючи, що при даних умовах негайне об'єднання з рос. с.–д. не є можливим, але разом з тим, признаючи в той же час, що при тодішніх умовах негайне об'єднання з російською с.–д.р. партією являлось неможливим, хоч і бажаним, конференція постановила вважати необхідним:

а) входити в частинні порозуміння і об'єднання з окремими с.–д. організаціями рос. соц.–дем. партії при умові признання ними наших домагань;

б) доручити Бюроу у.с.–д.р. партії нав'язати зносини з окремими фракціями р.с.–д.р. партії в цілях вияснення їх відношення до нашої національної програми та справи об'єднання [16].

Конференція вирішила перетворити Робітничу газету на щоденний центральний партійний орган, започаткувати щоденну газету для села і налагодити видання двотижневого теоретичного журналу, організувати видання й масове поширення популярних брошур.

Членам партії дозволялось займати адміністративні посади, діяльність яких опирається на революційні маси [16].

Тими ж днями (3–7 квітня 1917 р.) відбувся і установчий з'їзд **Української партії соціалістів революціонерів (УПСР)**, на якому об'єдналися місцеві організації, що існували ще з часів першої російської революції. Було обговорено важливі програмні питання, а через те, що з'їзд виявився ще більш революційним в національній справі (у порівнянні з конференцією УСДРП. – В. С.), П. Христюк зазначає, що серед делегатів виділилася група з виразними самостійницькими тенденціями, і в результаті було ухвалено, хоч і не самостійницьку, але досить радикальну постанову... [17, с. 35–36].

При цьому автор звертає увагу на те, що принцип суверенності українського народу (у формі широкої національно–територіальної автономії. – В. С.) мав утілитися в життя через Українську Установчу раду, яка буде скликана раніше Російських Установчих Зборів. Якщо до цього додати постанову з'їзду про зосередження українських солдатів в окремих полках, то, на думку П. Христюка, цілком виправданим було б вважати, що українська партія соціалістів–революціонерів зайняла з–поміж всіх українських партій найбільш радикальну позицію в національній справі, тим самим ставши в авангарді революційної боротьби українських трудових мас за національне визволення [17, с. 36].

Хоча в інших програмних і тактичних питаннях з'їзд УПСР ухвалив рішення, які мало чим відрізнялися від платформ інших українських політичних партій, саме українські есери почали порівняно швидко набирати силу

й авторитет, збільшувати свої лави. Цей успіх пояснюється передусім тим, що головні сили партії було кинуте в селянське середовище, й порівняно швидко їй вдалося підкорити своєму впливу професійну класову організацію – Селянську спілку.

Українські есери здобули домінування у селах Полтавщини, у всіх повітах губернії діяли їхні організації, в тому числі й у самій Полтаві.

Такою ж була ситуація і в Київській губернії, де було засновано понад 40 організацій УПСР. Особливо багато їх існувало в Черкаському й Уманському повітах [6, с. 21–23].

Міцні позиції партія мала на Харківщині, створивши осередки в кожному повіті губернії. А на Катеринославщині, півночі України й Правобережжі зростання рядів УПСР йшло значно повільніше, хоча з часом і тут налагодження партійної роботи дещо активізувалося.

Невисоким залишався вплив українських есерів на мешканців Херсонщини й Північної Таврії – традиційному регіоні зосередження селянських наймитів [6, с. 21–23].

За існуючих велетенських розходжень у підрахунках фахівцями кількості членів УПСР (тут крайні цифри 40,5 тис. і 1,2 млн.) найвірогіднішою чисельністю видається 70–75 тис. Вона враховує не лише представництво на форумах (природно, в умовах 1917 р. неповне), а й реальний партійний масив, що піддається обліку (списки, сплата членських внесків тощо), на відміну від практики зарахування до свого активу всіх, хто хоч колись брав участь в тих чи інших акціях, здійснюваних під егідою УПСР (так званої тактика відкритих дверей), коли до партії зараховували цілими селами, підприємствами, військовими частинами.

Тут доводиться визнати, що чіткого членського обліку просто не існувало, партійні низові ланки мали нестабільні зв'язки з повітами і губерніями, не кажучи вже про ЦК. Не була налагоджена взаємна інформація, низовий та середній керівний склад партії по суті не підлягав контролю з боку центральних органів. За оцінкою колишнього члена партії, згодом історика І. Майстренка, це була сира слабо організована маса, навіть членські квитки мав тільки актив [18, с. 24].

Особливістю становлення українських есерів було те, що за своїм віком це була дуже молода партія. Більшість її членів були у віці від 17 до 30 років, рідко зустрічалися люди старше 30 років. Багато тодішніх політичних діячів звертали увагу на цю особливість партії. Зокрема, Д. Дорошенко писав з цього приводу: Партія українських есерів...була партією молодих людей...Микола Ковалевський, Левко Ковалів, Павло Христюк, Володимир Залізник, Микола Шраг, Олександр Севрюк, усі головні діячі партії – були студентами перших курсів, кожен не старше 25 років [19, с. 52]. Певною, а то й значною мірою дана обставина компенсувалася тим, що саме до есерівської молоді з моменту свого повернення в Україну став виявляти особливий інтерес і горнутися М. Грушевський. Тут грали свою роль як його особистий політичний, науковий моральний авторитет, так і керівне становище в Центральній Раді, а відтак і в українському визвольному русі, національному житті в цілому. Закиди ж на адресу М. Грушевського, який начебто свідомо прагнув до руйнації Товариства українських поступовців, а відтак об'єктивно шкодив розвитку національно-визвольного

руху, відчуженню від нього ліберальних елементів, що на той момент були теоретично найпідготовленішими, патріотично найсвідомішими, мабуть далеко не у всьому виправдані.

На перший план тут, безперечно, виходив професійно-науковий розум М. Грушевського, який на основі ретельного аналізу політичної ситуації й ретельного логічного розрахунку перспектив суспільного розвитку зумовлював його політичні рішення і дії.

На основі безпосередніх вражень від тісного спілкування з М. Грушевським у 1917 р. лідер українських есерів М. Ковалевський писав: «Це був історик в повному значенні цього слова. Сучасні події його живо інтересували і він мав завжди тверезу оцінку цих подій. Він вірив у закономірність історичного розвитку й був переконаний, що український народ вийде на шлях вільного політичного і культурного розвитку навіть тоді, коли хвилево програє той чи інший бік. Крім того наголошувалося, що Михайло Грушевський був гарячим прихильником народоправства і демократії. Коли він розмовляв з нами, ми ніколи не відчували в його словах штучності чи якоїсь вищості над нами – він розмовляв завжди просто, в приятельському тоні і тільки тоді, коли хтось, на його думку, зробив погано, він червонів і хвилинку мовчав, нервово перебираючи свою срібну бороду, і тоді знов опанувавши себе, висловлював свою думку...». М. Ковалевського завжди вражала його твердість у поглядах і незламність його волі, навіть у хвилинах безпосередньої небезпеки» [20, с. 270–271].

Можна припустити, що, як і будь-яка людина, М. Грушевський також зазнавав ідейних впливів моменту, домінуючими серед яких були соціалістичні доктрини і концепції. Власне, для вченого сам термін соціалізм багато в чому втілював у собі ідею народоправства, послідовним прихильником якої М. Грушевський був усе життя.

Одне з пояснень популярності, привабливості соціалістичних гасел загалом для політики 1917 р. належить Н. Григорієву – колезі й соратнику М. Грушевського. Схильний до наукових узагальнень він писав у книзі «Спогади Руїника. Як ми руйнували тюрму народів, а будували власну хату»: «Бо соціалісти найкраще розуміли і найширше використовували революційні можливості. Соціалісти в той час були найбільше політично освіченими й підготовленими. До них завжди більше прислухалися, ніж до царських розпорядків. Вони були моральними законодавцями. Особливо серед свідоміших працюючих верств. З ними симпатизували, бо вони домагалися не лише політичної, а й господарської свободи. Через те й під час революції найбільша кількість населення в Росії і в Україні пішла за соціалістами. Соціалісти увійшли до деякої міри в моду. Майже кожен, хто боровся за свободу, називав себе соціалістом. Бути не соціалістом означало бути реакціонером, не бажати повного визволення народу. Через те революція в Росії і в Україні набрала забарвлення соціалістичного руху» [21, с. 135].

Певне відставання в часі організаційного оформлення своєї партії (порівняно з ТУП і УСДРП) позначилось на тому, що кількісно фракція УПСР спочатку поступилася, зайнявши третю позицію в Центральній Раді. Однак тенденція завоювання нею переважаної позиції була очевидною. З прагненням того також не крилися, що, можливо, в умовах неширокого кола підготовлених до політичного лідерства особистостей, породило специфічний розподіл ролей в середовищі українських

есерів. Об'єктивно найбільшої ваги набула фракція УПСР в Центральній Раді, дещо відтіснивши ЦК партії [22, с. 241].

Оригінальне й логічно прийнятне тлумачення такого нетрадиційного для інших партій розвитку подій (внутрішньопартійної розстановки сил) дано в сучасній історіографії, яка пояснює зазначену особливість ієрархією орієнтацій соціальних дій більшості українських есерів. Ця більшість, як відомо, була прихильницею автономізму і сподівалася отримати від Тимчасового уряду право на владу. На другому місці у цій ієрархії була Центральна Рада, оскільки через неї вони могли впливати на Тимчасовий уряд. На третьому місці був об'єкт політики УПСР – українське селянство, робітники і трудова інтелігенція. Реалізація рішень членів партії ставилася у залежність стосунків між Центральною Радою і Тимчасовим урядом. Натомість існувала невідповідність між ієрархією орієнтацій соціальних дій УПСР та ієрархією цінностей головного об'єкта соціальних дій, тобто Тимчасового уряду [23, с. 56]. Тимчасовий уряд постійно намагався відмовити у створенні автономної України, а тому діяльність партійних фракцій Центральної Ради була неефективною у здійсненні своїх програмових завдань. Однак головною причиною була нездатність самостійного розв'язання важливих проблем.

В арсеналі засобів есерівського впливу на маси була передусім усна пропаганда. Звісно, це зумовлювалося невисоким рівнем грамотності сільського населення – головної опори партії. Втім, обертів набирало поширення друкованого слова – листівок і газет. Тут поряд з органом ЦК – газетою «Боротьба» – дедалі більшим попитом користувався орган Сілянської Спілки – «Народня воля». Газета досить швидко досягла накладу у 200 тис., чого не мав жоден тодішній орган преси в Україні.

Досить швидко в есерівському середовищі почали виявлятися групові інтереси, що, зокрема, привело до появи в липні–серпні фракції УПСР під назвою **Українська національно-революційна партія**. Її лідер – М. Любинський – входив до складу Малої Ради [24, с. 135, 539]. В історіографії згадується лише про організацію партії в Києві, в інших містах її діяльність не прослідковується. У статусі фракції в Центральній Раді осередок проіснував недовго, влившись у серпні в УПСР [6, с. 33].

Таким чином, найвпливовішими і найпомітнішими політичними силами, що активно включилися з перших днів революції у боротьбу за національне визволення в Україні, стали дві соціалістичні і одна демократична інтелігентська партії. Такий стан партійної роботи слід визнати досить серйозним і перспективним, оскільки названі партії репрезентували й охоплювали всі три головні суспільні верстви, з яких складалася українська нація: селянство, робітництво та інтелігенцію.

Розвиток революційних процесів, прагнення самореалізації на різних соціальних і регіональних рівнях зумовили й появу інших політичних організацій, народження нових партій.

Так, з ініціативи національно налаштованих землевласників Лубенського повіту Полтавської губернії, як альтернатива Всеросійському союзу земельних власників, що мав розгалужену мережу своїх організацій в Україні, на початку літа відбувається процес оформлення **Української демократично-хліборобської партії**.

Підготовчу роботу провела організаційна комісія, до якої входили голова повітової земської управи М. Боярський, член управи А. Климов, а також брати Володимир і Сергій Шемети, М. Макаренко, І. Корнієнко, В. Чигрин, В. Шкляр [5, с. 289]. Назву спочатку було обрано Українська Демократична Партія, розроблені основні положення програми.

Установчий з'їзд партії відбувся 29 червня 1917 р. у м. Лубни за участі близько 1 тис. делегатів від повітів Полтавщини. Майже винятково це були поміщики, представники заможних, частково середніх верств селянства. Була представлена й інтелігенція.

Лейтмотивом всієї роботи з'їзду, виголошених промов, розглянутих документів була турбота про збереження, захист приватної власності, як основи для гуртування членів створюваної партії.

Доповідь про проект програми зробив С. Шемет, який запропонував затвердити основні домагання партії – вільна спілка всіх народів, як гарантія вічного миру: широка автономія України у федеративній демократичній республіці; забезпечення свободи слова і зібрань; приватна власність у господарюванні; створення Земельного національного фонду, через який би розв'язувалися питання про наділення землею безземельних і малоземельних селян; негайна українізація державних інституцій [25].

Керівний орган партії – Раду (пізніше названу Управою) склали М. Боярський, Л. Климов, В. Шкляр, В. Чигрин, І. Корнієнко, М. Макаренко і С. Шемет, а через короткий час до назви партії було додано термін Хліборобська, тобто офіційне наймення організації набуло вигляду – Українська демократично-хліборобська партія. У липні до неї вступив В. Липинський і відразу вийшов до складу Управи.

Керівництво УДХП прагнуло подолати бар'єр Лубенського повіту (за партією закріпилася назва організації одного повіту) і створити організації не лише по всій Полтавщині, а й на Харківщині, Київщині, Чернігівщині, Херсонщині. Однак такі організації залишалися нечисленними і маловпливовими [26].

До того ж до УДХП критично ставилися соціалістичні партії, особливо УСДРП і УПСР, які вважали демократично-хліборобів поміщицькою і куркульською партією.

То ж загалом напрошується висновок про те, що у післялютневий період українство, нагромадивши в попередні часи достатньо потужні визвольні потенції, оперативно й масштабно виявили їх у відродженні власних і створенні нових партій. З одного боку це стало свідченням потужної активізації політичного життя, а з іншого – створювало реальні важелі для розвитку Української революції, досягнення стратегічної мети – демократичного розв'язання національного питання й запровадження власної державності.

Значна частина українських партій, що відродилися чи початкували свою діяльність у 1917–1918 рр., не знаходила логічного продовження в чисельності їх членів. Сумарно всі партії налічували в своїх рядах не більше 100 тис. осіб, а ще ймовірніше – десь до 90 тис. Звісно, це не так багато для 30-мільйонного народу, 73% якого становили українці, тобто близько 22 млн. Однак, з впевненістю можна стверджувати, що ці 90–100 тис. – то незаперечна кількість індивідумів, які чітко ідентифікували себе політичними акторами Української революції. А їх реальний вплив на

свідомість українського населення далеко не обмежувався лише колом власне партійців, а виявляв себе в гуртуванні українства на основі пропонованої партіями стратегії розвитку нації, боротьби за її втілення в життя, тобто, становив латентне концентричне коло потенційних учасників політичної боротьби. Ця потенційна можливість достатньо оперативної почала втілюватися в реальну практику. Додатковим стимулом тут, вочевидь стало те, що основні політичні партії українства буквально з перших днів революції створили своє представницьке об'єднання, своєрідну керівну «верхівку» – Українську Раду. Вона стала начебто природним центром тяжіння всієї нації. Почати такий ефект зумовлювався свідомою дією партійних інтелектуалів.

Особливу роль тут відіграв М. Грушевський. Ставши на чолі Української Ради, він з перших днів найреалістичніше оцінив суспільну ситуацію, зрозумів, що зростання авторитету координаційно–політичного центру українства знаходилося у прямій залежності від його перетворення з по суті київської організації на загальноукраїнську. А для цього слід було здійснити акцію демократичного затвердження (переобрання) Центральної Ради на представницькому форумі всього українства. Таку роль міг виконати з'їзд представництв від усіх українських організацій з усіх регіонів. Тому одна з перших пропозицій М. Грушевського і зводилася до скликання в можливо коротший строк Українського національного конгресу. А ще більшою могла стати місія форуму у реальному вияві настроїв українства, введенні внутрішньо наявних поривань у теоретично обґрунтовану програму дій.

Суспільний запит на це був абсолютно очевидним. Уже в перші дні свого існування Центральна Рада почала отримувати масу телеграм, листів від різних українських колективів, у яких містилися вітання на її адресу, запевнення в готовності йти за нею на здійснення століттями вистражданих задумів [27]. Така готовність була наочо продемонстрована в загальноукраїнській маніфестації 19 березня 1917 р. в Києві. В ній взяло участь 100 тис. осіб. Це був широкий, стихійний, душевний, масовий порив, який продемонстрував усьому політикуму не лише міста, але й краю, й країни в цілому бажання революційних змін, демократизації усіх сфер життя [28, с. 110–111]. Водночас це був і достатньо прозорий, переконливий сигнал лідерам Української революції про необхідність оперативної підготовки політичної платформи прогресивного поступу.

Виявилися і «прозаїчніші», але надзвичайно сутнісні речі: до Центральної Ради почастішали запити з проханнями публічно роз'яснити низку питань, пов'язаних з корінням українства, його історією і тогочасним станом, можливостями і реальними перспективами подальшого прогресивного розвитку і поступу. За сьогоденною термінологією можна сказати: широкий суспільний загал бажав чіткої, ясної, переконливої аргументації для обґрунтованого, а зовсім не спонтанного, визначення своєї політичної ідентичності як передумови наближення до реалізації жаданої мети–досягнення нацією рівня передових спільнот.

Самим життям така відповідальна місія покладалася на Центральну Раду як координаційно–політичний, організаційний, керівний центр усього українства. Особливу ж роль судилося відіграти її голові, безперечно

найвідомішому, найпопулярнішому тодішньому громадському діячеві – М. Грушевському. З його поверненням «український рух у Києві зразу відчув досвідчену й авторитетну руку свого керівника. Ніхто в даний момент не підходив більше для ролі національного вождя, як Грушевський, ніхто навіть і рівнятися не міг із ним щодо загальнопризнаного авторитету й тої поваги, якою оточувало його все українське громадянство», – відзначав Д. Дорошенко. Уже в першій своїй статті «Велика хвиля», опублікованій 25 березня «Новою Радою», «...Грушевський вірно схопив ситуацію і ясно поставив перед українством завдання, які розгортались перед ним з вибухом революції. Він рішуче і категорично заявив, що українські постуляти й домагання мусять зразу бути поставлені в усій їх широті» [29, с. 42].

Д. Дорошенко вважає необхідним віддати належну «честь Грушевському, що він зразу поставив ці домагання конкретно в формі автономії України» [29, с. 45].

Втім, слід відразу обмовитися, що суголосно з М. Грушевським відчувало, оцінювало момент, формулювало основні вимоги, бачило перспективу їх досягнення майже все політично активне українство, що інтенсивно втягувалося в суспільне життя. Так що від самого початку теоретичні напрацювання й узагальнення М. Грушевського з'являлися не як витвори «героя–одинака», а органічно вінчали інтелектуальні зусилля національної еліти.

Шукаючи відповіді на питання – що робити, куди йти далі – ідеологи українського руху були єдині в тому, що розпочата революція несе в собі соціальне й національне визволення. Щоправда, ступінь зв'язку обох елементів, їхня питома вага в детермінації широкого народного руху оцінювалася по–різному.

Для тих, хто в 1917 р. став біля керма українського руху, не виникало жодних вагань у питанні про сутність і характер процесів, що розпочалися в Україні і мали завершитися, як вони сподівалися, досягненням стратегічної мети.

Беззастережно визначивши головною причиною політичного піднесення в Україні національний момент і пов'язавши розв'язання існуючої суперечності з нагальною демократизацією всього укладу життя, українські політичні партії були переконані, що революція в регіоні має національно–демократичний характер. Широка демократизація суспільного життя розглядалася при цьому як головний чинник докорінних перетворень в інтересах трудових мас, тобто включала в себе соціальний аспект.

Природно, комбінації складових процесу, що розпочався з поваленням самодержавства, уявлялися по–різному і залежно від обставин змінювалися. Не залишились незмінними й погляди на співвідношення між визвольним рухом в Україні і загальноросійським процесом.

Заочне обрання М. Грушевського Головою Центральної Ради слід визнати напрочуд вдалим політичним вибором, в якому органічно злилися ставлення українського руху до найавторитетнішого національного вченого та якість глибинне інтуїтивне відчуття того, що він, як ніхто інший, здатен відіграти виняткову роль у прийдешніх подіях, які тільки–но неясно вгадувались. Можливо, це був один з тих небагатьох випадків в історії України, коли їй справді поталанило.

Повернувшись із заслання, Михайло Грушевський, здається, відразу, з перших же днів віднайшов ту ланку в ланцюгу завдань національного руху, яка була найважливішою. Він пише великий цикл статей і невеликих за обсягом брошур, які оперативно видаються (для прискорення брошури друкувались на газетному папері, найпростішим способом зшивались, обкладинки були виготовлені з того ж матеріалу і тим же найпростішим чином, що й основний текст). Дуже прикметними є вже назви публікацій «Вільна Україна», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Звідки пішло українство і до чого воно йде», «Якої автономії і федерації хоче Україна», «Українська Центральна Рада й її Універсали: перший і другий»... Найвидатніший історик прагнув якнайшвидше дати пересічному читачеві відповіді на питання, у яких мав вільно орієнтуватись кожен українець: про минуле народу, про те, як він потрапив у залежність від інонаціональних поневолювачів, про природні права українців, про реальні можливості національного руху, про його невідкладні й перспективні завдання, про механізми досягнення стратегічної мети.

Ідеї, запропоновані Головою Центральної Ради, з блискавичною швидкістю перетворили його на, безумовно, найголовнішого, найвпливовішого, найпопулярнішого діяча. Це підтверджувалось не лише фактами практично одностайного обрання М. Грушевського почесним головою тисяч найрізноманітніших зібрань – від загальнонаціональних київських до невеличких колективів у найвіддаленіших куточках України. Однак значно важливішим за атрибутивні моменти було повсюдне і практично одностайне схвалення резолюцій, в основі яких лежали сформульовані і ретельно аргументовані визначним вченим політичні положення. За короткий час політично активна частина суспільства – українські партії, різні громадські організації і широкі верстви населення, що до них примикали, згуртувались на одній політичній платформі, виражаючи гасла М. Грушевського як свої власні, як вимоги всього національно-визвольного руху, всього народу.

Це стало справжнім торжеством ідеології Української революції, яка не «накидалась зверху» суспільній свідомості, а органічно сполучалась з нею, оформляла у чітке бачення перспективи ті настрої, які нуртували в глибинах українського суспільства. Побіжно варто сказати, що тим самим М. Грушевський зробив надзвичайно вагомий внесок у формування висхідних підвалин модерної політичної нації.

Вбачаючи головну причину суспільної активності українства у довготривалому гнобленні російським царизмом, провідники національного руху вважали, що повалення самодержавства відкрило можливості для задоволення нагальних вимог українців як етносу і водночас стимулювало об'єднання з усіма демократичними силами країни для проведення програми таких перетворень, які виключали б повернення до попереднього стану і забезпечували реформування всіх сфер життя за кращими світовими зразками.

Найперше, чого мали домагатися українці, що повинно було стати центральним пунктом їхньої програми – це воля, свобода, право самим розпоряджатись своєю долею. Тому повалення самодержавства вони й сприйняли як запоруку визволення, а в підтримці революції вбачали гарант від реставрації старих порядків. «Українці не хочуть більше

такої неволі ні собі, ні кому іншому на Україні і в російській державі», – писав М. Грушевський [30, с. 69].

Нагальною потребою часу було відстоювання демократичних свобод, народжених в Лютому: «Кожен повинний мати свободу висловлювати свої гадки живою мовою і друкованим словом, збиратися на зібрання і обговорювати на них свobodно всякі справи, зв'язуватися в товариства і союзи, не питаючись на те нічийного дозволу. Книги і газети повинні виходити, як тепер виходять, без цензури, без дозволу начальства. Не повинно бути ніякого примусу в вірі, як давніше було: кожний може держатися такої віри, якої хоче, і свobodно переходити з однієї віри у другу» [30, с. 69].

Другим наріжним принципом–завданням мало стати забезпечення реальної рівності всіх людей: «Однакове право повинні мати пані і мужики, багаті і робітники, освічені і прості, чоловіки і жінки, якого б хто був народу і віри – всім одне право. Всі мають право вільними голосами вибирати собі всяку владу. Всім повинний бути доступ до виборних урядів, хто тямущий і може його сповняти. Всім має бути можливість учитися, просвіщатися, доходити розуму і знання» [30, с. 69–70].

Забезпечення волі, свободи, рівності визначального мірою залежало від характеру організації влади в країні. Отже, це питання теж належало до ключових. Голова Центральної Ради зазначав: «Щоб не було ніякої тісноти від влади людям, щоб вона не коверзувала людьми, не накидала їм своєї волі, не має бути іншої влади, тільки з вибору народного! (Виділено М. Г.). Се називається устроєм демократичним – щоб народ сам собою правив. Як у селі все має становити вибрана сільська рада, а правити виборна сільська управа, так має бути в повіті, в губернії і всім краю!

...Такий устрій, коли не має бути ці царя, ні короля, всі власті і всі установи мають бути з вибору народного, і сі вибори мають бути так уряджені, щоб у них мали право і дійсну перевагу люди всі, робочий народ – такий устрій зветься демократичною республікою, і українці хочуть його. Вони хочуть, щоб Росія з царства зробилася демократичною республікою» [30, с. 70].

М. С. Грушевський пропонував відразу і перевірений досвідом передових країн механізм залучення всього народу до участі в державотворенні, в управлінні державою. Це, передусім, запровадження демократичної виборчої системи на основі чотирьохчленної формули: загальні, рівні, прямі і таємні вибори. «Вибрані депутати мають становити закони людям. Вибрані власті мають завідувати всіма справами. Власті всякі мають вибиратися тільки на певний час, на скільки там років, і за свою діяльність, за те, що вони зробили недобре, мають відповідати перед виборним судом. Вибрані до законодавчої роботи депутати крім того, що вибираються теж на недовгий час, скажімо на три роки, важливіші закони мають подавати під волю всього народу, щоб він своєю думку про них вимовив» [30, с. 70].

Природно, що предметом особливої уваги в програмі державного переустрою Росії мав стати національний момент, справедливе розв'язання питання про поєднання загальнодержавних інтересів з інтересами всіх народів, що населяли країну. Щодо цього лідери українського руху, здається, були підготовлені найбільшою мірою. Їхні погляди викристалізувались не лише у довготривалій боротьбі з шовіністичною політикою самодержавства, але

й затяжних дискусіях усередині самого руху, зокрема із самостійницькими елементами.

«Українці хочуть, – писав М. Грушевський, – щоб у тій республіці, хоч би як добре урядженій, не порядкували всім на місцях люди з столиці, з парламенту (Думи) тої республіки чи міністерства її, вибрані всіма людьми з Російської республіки. Кожний народ і кожний край має свої потреби, свої звичаї, свої справи на місці, до котрих трудно приладатися уряду чи Думі цілої республіки. Російська республіка занадто великий край, складається з різних великих країн, дуже не однакових, і народів дуже відмінних. Однакового закону не складеш для Сибіру і України. Трудно zarazом порядкувати нашими хліборобськими країями і якими–небудь північними коло Білого моря або Тихого океану» [30, с. 70–71].

Виходячи з об'єктивного становища, варто було подумати над тим, які повноваження доцільно було делегувати державному центру, а які залишити місцям. Звичайно, передбачити наперед всі нюанси було неможливо, але принцип все ж було визначено: «Українці через те хочуть, щоб головний парламент республіки і уряд її завідували тільки справами, які не можна роздати на місця. Небагато таких справ – як одведення війни чи миру, складання трактатів з іншими державами, завідування військом усієї республіки, установа однакових грошей, міри та ваги, і інші такі справи. А все інше, щоб порядкували у себе в краю виборні думи чи сейми та виборні міністерства, які вибере собі людиність: щоб становили закони для свого краю, наклали податки і розпоряджались ними і всіма прибутками свого краю, всіма землями і багатствами його, наділяючи скільки треба на потреби республіки» [30, с. 71].

Слід було подбати про те, щоб надалі виключити будь–яку можливість розпоряджатися ресурсами, результатами праці людей якогось краю без їх згоди, домогтися, щоб вони були справжніми господарями власного регіону. На думку М. Грушевського, досягти цього було нескладно, якщо взятися до будівництва в Росії федеративної демократичної республіки з широкою національною автономією національних країв.

«Українці добуваються того, – наголошував Михайло Грушевський, – щоб Україною всією правили виборна рада України, чи сейм, як його називають, та виборні міністри. Щоб вони могли дбати про свій край не питаючись ні в кого ухвали та підтвердження, крім свого народу – питались волі виборців України, а не уряду республіки. Щоб вони були зв'язані вічним союзом між собою, спільно порядкували найважливіші для цього союзу справами, а всередині, в своїх внутрішніх справах були самостійні, автономні, як се називається. Такий устрій зветься федеративною республікою з широкою автономією її країв. Україна мусить мати широку автономію в федеративній Російській республіці, щоб порядкувати вільно у себе свої справи, самостійно правити ними. Сього хочуть українці, щоб забезпечити свободу і добробут всій людиності України, а найпаче робочому народові її!» [30, с. 71–72].

Очевидно, варто ще раз підкреслити, що концепція Української революції не обмежувалась лише національно–державницькими завданнями. Соціальний аспект постійно був не просто у полі зору керівництва українського руху, а й виступав як наріжний, відправний при визначенні стратегії боротьби. Це підтверджують і дещо пізніші оцінки, коли лідери українства вдавались до ретроспективного аналізу.

У врочистій промові з нагоди першої річниці Центральної Ради, яку виголосив М. Грушевський 20 березня 1918 р., він підкреслив: «У своїй діяльності Центральна Рада завжди мала єдиний критерій, єдиний компас – це інтереси трудящих мас» [31].

Ця теза ще більше посилювалася, конкретизувалася в газетних публікаціях 1918 р., що склались, урешті, в брошуру програмового характеру «На порозі Нової України». Здавалось би, добра обізнаність з першими результатами соціалістичного експерименту у його більшовицькому варіанті могла викликати у палкого прихильника реформістської політики певні сумніви, принаймні перестороги. Однак М. Грушевський і в той час засвідчує принципову відданість обраному українському революційному курсу, не зрікається кінцевої соціалістичної орієнтації. «Нашій народній державі, – пише він, – ставимо грандіозні завдання: не тільки зверхню охорону ладу й порядку, яку ставить собі звичайна буржуазна держава, хоч би й буржуазна республіка, а переведення й поглиблення правдивого, послідовно розвиненого демократизму і можливе наближення до соціалістичного ладу, оскільки воно можливе в реальних обставинах кожного даного моменту, на кожнім новім щаблю нашого життя» [32, с. 44–45].

Голова Центральної Ради був твердо переконаний, що реформи, які становлять зміст Української революції, несуть, зрештою, саме соціалістичний характер. Він ще і ще намагався довести: «Будуючи українську державність, будемо міцну твердиню, до котрої не буде приступу поліцейсько–бюрократичної реакції. Укріплюючи авторитет нашої соціалістичної Центральної Ради й соціалістичного міністерства, хочемо зробити нашу Україну твердою кріпостою соціалізму. Будемо республіку не для буржуазії, а для трудящих мас України, і від сього не відступимо!» [32, с. 84].

Політична гасла, у які відливалася платформа українського руху на початку революції, продовжували досить міцну національну традицію. І видатний історик М. Грушевський вважав цей момент далеко не другорядним фактором: «Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні у відокремленій, незмішаній автономній Україні, зв'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави, – се старе наше гасло, – відзначав він. – Підняте ще в 1840–х роках найкращими синами України Шевченком, Костомаровим, Кулішем, Гулаком, Білозерським і іншими, воно від того часу не переставало бути провідним мотивом української політичної думки, організаційної роботи, культурної і громадської праці. Часами тільки воно не розгортувалося широко і прилюдно з причини цензурних заборон і репресій, якими старий режим Росії оточував гасла автономії і федерації. Але, як тільки українське громадянство діставало змогу вільно висловити свою гадку, воно повторювалося безустанно всюди і завжди: з трибуни першої і другої Думи, в пресі «днів свободи» і т. ін. Нині воно могло б бути проголошено не тільки друкованим словом, але і живим – на великих зборах, маніфестаціях і в усякого роду прилюдних заявах, до котрих прилучаються українські і неукраїнські зібрання на місцях, заявляючи солідарність з ними, і підтверджуючи, що се домагання всього українського громадянства і всіх політично–свідомих верств України.

Без сумніву, воно зостанеться тою середньою політичною платформою, на котрій буде іти об'єднання людності України без різниці верств і народностей. Середньою між програмою простого культурно-національного самоозначення народностей і домаганням повної політичної незалежності» [33].

Отже, сутність стратегічної мети, сутність політичної платформи, на яких у 1917 р. згуртувалося політично активне українство, були гранично чіткими і ясними: українці не мають бажання ні від кого відділятися, відмежуватись – вони хочуть лише, щоб їм і всьому громадянству України була забезпечена можливість порядкувати справу краю, будувати його долю без усяких сторонніх втручань і без загрози таких втручань. Вони знають свої сили і засоби й впевнені в тому, що коли край буде мати таку волю і буде забезпечений від усяких гальмувань і втручань з боку, він розвиватиметься так сильно і успішно, що не потребуватиме якихось штучних відмежувань від чужих впливів чи конкуренцій [34].

Як вчений-аналітик, що блискуче володів знанням світового досвіду, Грушевський був сам абсолютно переконаний у перевагах ладу, заснованого на федералістичних началах, над централістичним, унітарним державним устроєм. Він намагався довести це всім чесним людям, тим, хто здатен був логічно мислити і діяти.

Ідеї, запропоновані Головою Центральної Ради, з блискавичною швидкістю перетворили його на, безумовно, найголовнішого, найпопулярнішого діяча. Це підтверджувалося не лише фактами практично одностайного обрання М. Грушевського почесним головою тисяч найрізноманітніших зібрань – від загальнонаціональних, київських до невеличких колективів у найвіддаленіших куточках України. Однак значно важливішим за атрибутивні моменти було повсюдне і практично одностайне схвалення резолюцій, в основі яких лежали сформульовані і ретельно аргументовані визначним вченим політичні положення. За короткий час політично активна частина суспільства – українські партії, різні громадські організації і широкі верстви населення, що до них примикали, згуртувались на одній політичній платформі, виражаючи гасла М. Грушевського як свої власні, як вимоги всього національно-визвольного руху, всього народу.

Це стало справжнім торжеством ідеології Української революції, яка не «накидалась зверху» суспільній свідомості, а органічно сполучалась з нею, оформляла в чітке бачення перспективи ті настрої, які нуртували в глибинах українського суспільства. Побіжно варто сказати, що тим самим М. Грушевський зробив надзвичайно вагомий внесок у формування висхідних підвалин модерної політичної нації.

Чітка, струнка, логічна, аргументована, переконлива, розрахована на втілення легітимним шляхом платформа Української революції, розроблена М. Грушевським, може бути зразком наукового і, рівною мірою, – політичного мислення. Акумуляовані в ній ідеї були суголосними настроям мас, враховували розстановку сил, реальні можливості національного руху. Тому саме така політико-правова модель (існували й інші – однак це предмет окремої розмови) викликала практично повну підтримку українства, стала обґрунтуванням його дій у 1917–1918 рр., реалізувалась і конкретизувалась у безпосередній

політичній практиці, у найголовніших документах революційної дії і державотворення – Універсалах Центральної Ради. І вже відзначена обставина дає повне право стверджувати, що Михайло Грушевський – найвидатніший політичний діяч Української революції.

Політичні ж партії, взявши на озброєння розроблені теоретичні напрацювання, набували дедалі більшої суспільної ваги, до підтримки яких линули дедалі ширші кола громадян.

Чи не найбільшою демонстрацією гуртування українства, котре дедалі усвідомлювало себе реальним політичним чинником, став Український національний конгрес (з'їзд) 6–8 квітня 1917 р. в Києві [35, с. 62]. Демократично проведене обговорення платформи Української революції (показовою була навіть наближена до академічної форма засідань – заслуховування рефератів і наукові дискусії навколо них) засвідчила практично безумовну, абсолютну консолідацію посланців від усієї України, усіх національних організацій на теоретичних засадах, запропонованих М. Грушевським. А сам видатний історик, що впевнено набував ваги надзвичайно впливового політика, одногolosно був обраний таємним голосуванням головою Центральної Ради. Він став величним символом українства, якого шанобливо в усіх усюдах України іменували «батьком нації». І цей чинник, природно, також відігравав свою консолідуючу роль, мав значення у визначенні кожним індивідуумом своєї політичної ідентичності.

Тож, українські політичні партії, зорганізувавшись самі в міжпартійну, коаліційну структуру – Центральну Раду, заклали достатньо міцні підвалини у процес визначення українським загальною своєю ідентичності, обрання позиції в бурхливому процесі, що набрав обертів. Перетворення Центральної Ради на всеукраїнський центр, поширення інформації про її позицію, плани і домагання зі схваленням і непідробним ентузіазмом сприймалися населенням краю. Наочне свідчення тому – велетенський вал кореспонденції, яка щоденно надходила до Ради. Її лейтмотив – схвалення діяльності, моральна й, почасти, матеріальна підтримка визвольних, державотворчих зусиль, запевнення у готовності влитися до рядів борців за нову Україну. Безперечно, лідерів революції це тішило, надихало, зміцнювало їхню впевненість у правильності обраного шляху. Однак Центральна Рада як головний революційний чинник не змогла перевести панівні настрої, наявні потенції у матеріальне, організаційне русло. Точніше, не все зробила для цього.

Хвиля революційного піднесення, реальні здобутки могли б бути значно більшими, якби політичному проводу вдалося віднайти й утілити у практику адекватні тогочасній морально-психологічній атмосфері організаційні рішення – такий цілком переконливий висновок роблять дослідники, вивчаючи суспільні процеси, що відбувались в Україні навесні – улітку 1917 р. Зрозуміло, чому Д. Дорошенко так критично оцінював стан українського руху після завершення національного з'їзду. Він уважав, що завдання організаційної роботи, накреслені Головою Центральної Ради, виконувались далеко не так успішно, як планувалось і як того вимагали інтереси Української революції. «Україна дійсно вкрилась сіткою – але не загальнонаціональних комітетів, – а партійних організацій «Селянської Спілки», яка національну справу ставила лиш як формальне гасло для переведення виключно

соціальних завдань – без викупної експропріації землі у приватних власників та її соціалізації. Виявився великий брак інтелігентних сил на провінції. Київ стягував на себе значне число активніших українських діячів, і на місцях не було кому переводити директиви, подавані з центру. До того ж виявилось, що по всіх майже більших містах України провід захопила російська та зросійшена демократія, яка дуже противилася переведенню в життя українських домагань, особливо ж вороже ставилась вона до автономії України. Це все виразно можна побачити, коли поглянути, як розвивалося в перші місяці революції громадське життя в таких містах, як Катеринослав, Одеса, Харків, Полтава, Чернігів, Житомир, та інші значніші міста на Україні» [29, с. 60]. Досить своєрідно пояснював Д. Дорошенко поступове зростання авторитету Центральної Ради у великих містах. Головну причину цього він убачав не стільки в успіхах національного будівництва, скільки в порозумінні лідерів українського руху з Тимчасовим урядом [29, с. 60].

Проведений Д. Дорошенком аналіз (якого, на жаль, бракувало іншим дослідженням) дав можливість виявити один із надзвичайно суттєвих стратегічних прорахонок лідерів Центральної Ради – відсутність належної уваги до провінції, політичну самоізоляцію у столиці. «Революційна українська демократія, – зауважував він, – маючи один об'єднуючий центр в Києві, зумівши підійти на початку до ширших мас українського населення й використати зразу перший ентузіазм по вибуху революції, дуже зручно провадила справу захоплення влади в Києві й здійснення української автономії. ...Опанувавши осередок, Київ, та й то не цілком, провідники Ц. Ради зовсім не зуміли так само опанувати провінцію, яка жила своїм життям і прислухалася все ще до Петербурга й до Москви; не потрапили зорганізувати ні вірного собі адміністративного апарата на місцях, ані використати стихійний порив серед військових мас» [29, с. 60–69].

Згоджуючись з висновками активного учасника подій, відомого історика, гадається, є сенс водночас наголосити на тому, що ідеологічні імпульси, надані українськими партіями виявилися достатньо потужними і набагато випереджали організаційно–політичні здобутки Центральної Ради.

Так, намагаючись легітимно досягти бажаного результату, делегація Центральної Ради на переговорах з Тимчасовим урядом зіткнулася з рішучою відмовою йти на найпоміркованіші поступки у справі запровадження автономії України. Це викликало достатньо категоричну реакцію широких мас українства, в якій ясно проступила його зростаюча суспільна свідомість. Це підтвердив Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р., Київ).

Доводиться констатувати, що настрої делегатів від селян (до Києва прибуло півтори тисячі делегатів з правом вирішального і тисяча – дорадчого голосу) виявились значно лівішими, аніж у його керівництва (есери та соціал–демократи). Обговорюючи загальнополітичні питання, ставлення Тимчасового уряду до вимог національно–територіальної автономії України, селяни настійливо заявляли: «...Нам не треба просити, а вимагати. ...Організуємось міцніше, дамо один другому руку, і прийнявши виклик до боротьби, розпочнемо її» (С. Одинець); «Якщо нам у цьому праві (на автономію. – В. С.) відмовляє революційний (Тимчасовий. – В. С.)

уряд, то ми повинні взяти його самі, спираючись на революційну організацію всього українського народу і зокрема селянства» (Ковалевський, делегат від Уманського повіту, одного прізвища з лідером УПСР. – В. С.); «Діти нам не простять, коли ми не доб'ємося найменшого – національно–територіальної автономії. Коли не допомагають слова, то допоможуть шаблі! Прийшов час, коли ми мусимо взяти своє! Просити, кланятись ми не будемо, бо то – наше!» [36, с. 8, 10].

Селянський з'їзд ухвалив резолюцію «Про відношення до Тимчасового уряду», якою приєднався до позиції Центральної Ради і зажадав якнайскорішого задоволення українських вимог, доручивши Центральній Раді разом із радою селянських депутатів «негайно виробити проект положення про автономію України і про федеративно–демократичний устрій Російської республіки». З'їзд також висловився за скликання Центральною Радою з'їзду народів, що поділяють федералістський принцип перебудови держави і зажадав від Центральної Ради «докласти всіх сил до прискорення організації українських територіальних (крайових) зборів». Делегати заявили про необхідність якнайшвидшої українізації всіх громадських інституцій та органів місцевого самоврядування [36, с. 79].

В аграрному питанні з'їзд став на платформу ліквідації приватної власності на землю, підтримав проект соціалізації землі, за який виступали українські есери (М. Ковалевський) і відхилив програму муніципалізації, запропоновану соціал–демократами (В. Винниченко). У прийнятій резолюції заявлялося: «Визнаючи, що тільки здійснення соціалістичного ідеалу, до якого прямує Україна, як і інші народи, може задовольнити бажання трудового селянства та пролетаріату, Перший Всеукраїнський селянський з'їзд постановляє: «1. Приватна власність на землю має бути скасована. 2. Вся земля на Україні без викупу поступає в Український Земельний Фонд, яким порядкує сам народ через Український сойм, повітові та волосні земельні комітети, вибрані на демократичних основах. Всеросійські Установчі збори все це повинні затвердити» [36, с. 23]. Землю з фонду мали право отримувати лише ті, хто на ній працює, за нормою «не менше споживчої і не більше трудової». Ішлося також про доцільність передання великих зразкових господарств у розпорядження хліборобських товариств, «як осередків майбутнього соціалістичного господарювання» [36, с. 27].

Схожі настрої опановували солдатське середовище, де виявом прагнення до власної самобутньої політичної ідентичності став доволі масштабний, значною мірою стихійний (такий, що піднімався з самих низів) процес українізації армії, що зокрема матеріалізувався у створенні Богданівського, Полуботківського, інших військових національних одиниць, у проведенні власних форумів [37, с. 398].

Незважаючи на заборону Керенського, 5 червня у Києві, в атмосфері крайнього нервового збудження, безперервних демонстрацій почав роботу II Всеукраїнський військовий з'їзд, на який прибуло 2 308 делегатів, які представляли понад 1,6 млн. солдатів. У багатьох виступах його учасників лунали заклики до повного розриву з Тимчасовим урядом, припинення будь–яких переговорів із ним. Центральній Раді не вдалося схилити з'їзд до поміркованої позиції. У схваленій резолюції з'їзд зажадав відміни рішень Тимчасового уряду і негайного визнання вимог, сформульованих Радою: «З'їзд пропонує

Українській Центральній раді з цього приводу до уряду більше не звертатися і негайно приступити до фактичного втілення в життя основ автономного ладу» [38, с. 70].

Що ж до власне військових питань, то з'їзд, засудивши позицію командних ешелонів російської армії у справі її українізації, поставив перед ними вимогу затвердити Український Генеральний військовий комітет (його склад було поповнено десятьма особами) як «українську військову інституцію», заявив про обов'язковість рішень останнього для українських військових формувань. Комітетові доручалось також розробити докладний практичний план українізації армії, враховуючи, зокрема, процес створення загонів «Вільного козацтва», що набрав сили [38, с. 129].

Українська Рада, вочевидь, могла б скористатися цією хвилею справді широкого народного антиурядового обурення (незадовго до цього схожі резолюції ухвалив також Український селянський з'їзд). Проте навіть у цей критичний момент вона не виявила достатньої твердості, побоюючись, щоб її дії не викликали ворожості, якихось каральних акцій з боку Тимчасового уряду. Про це свідчила, зокрема, телеграма до Петрограда, відправлена від імені губернської Ради об'єднаних громадських організацій комісаром М. Суковкіним з проханням пом'якшити ставлення уряду до українського питання.

«Для збереження на Україні й надалі спокійного життя й можливості планової праці для потреб армії, – говорилось у телеграмі, – губернський виконавчий комітет вважає необхідним, щоб Тимчасове правительтво якнайскоріше вжило рішучих заходів, щоб заспокоїти населення України. Український рух набрав великої сили, яка безперервно розвивається, через те його дальшого ігнорування цілком не можна допустити. Найкращим способом заспокоєння, що мав би забезпечувати також інтереси цілої держави, виконавчий комітет вважає потребу видання правительственного розпорядку про найскоріше скликання до Києва осібної наради з представників Тимчасового правительтва, національних і політичних організацій і партій при умові, що українці дістануть відповідне представництво. Сій нараді треба поручити підготовлення для Установчих Зборів підстав автономії України та взаємних відносин України до цілої держави» [13, с. 204–205]. І саме направлення телеграми, і її текст, за визнанням В. Винниченка, були погоджені з керівництвом Центральної Ради.

Однак Тимчасовий уряд все ще вважав, що момент для угоди не настав, і тому не поспішав з відповіддю.

Водночас збуджений настрій українських мас свідчив про те, що далі зволікати уже не можна. Делегати військового з'їзду відмовилися залишити Київ, вимагаючи певних рішень. Вони заявили про свою рішучість у разі відмови вдатися до найрадикальніших заходів. Кожен день, а то й година зволікання могли призвести до стихійного вибуху з непередбачуваними наслідками. Все це змушувало лідерів Української революції прискорити роботу над створенням універсалу.

Викладені вище факти дають змогу об'єктивно оцінити розмах і глибину революційних процесів, що відбувалися в Україні навесні – на початку літа 1917 р., дійсну роль у них Центральної Ради. Варто зазначити, що чимало істориків перебільшують вплив Ради на перебіг подій, ступінь її опозиційності Тимчасовому урядові, конфронтації з ним. Досліджуваний фактичний,

документальний матеріал свідчить, що українська справа ставилась на порядок денний історії досить скромно. Навіть за умов, коли стосунки Української Ради і Тимчасового уряду набули виразних рис конфліктності, лідери українського руху прагнули втриматися на поміркованих позиціях. Сутність ситуації досить чітко виклав у одній з перших публікацій (якщо не першій) про тогочасні події М. Грушевський. У брошурі, що вийшла двома виданнями уже в 1917 р., – «Українська Центральна Рада й її Універсал» (редакція другого видання – «Українська Центральна Рада й її Універсали, перший і другий»), висвітлювані події озглавлено досить промовисто: «Як У. Ц. Рада шукала порозуміння з Центральним Рос. Урядом» (лейтмотив дій Ради визначено гранично чітко); «Як поставився Центр. Рос. Уряд до домагань Українського народу» (зневажливо відкинув їх, виявив «якесь завзяте бажання ні в чім ані найменшим не дати згоди, не лишити ні тині гадки про можливість порозуміння, або про охоту до неї»); «Як стрів се Український народ» (з великим обуренням, Всеукраїнський селянський з'їзд і, особливо, другий Український військовий з'їзд, що зібрався всупереч забороні О. Керенського, підштовхнули Центральну Раду до активізації дій, підготовки Універсалу) [39, с. 9–12].

Не підлягає сумніву, що зростання напруженості у стосунках обох сторін було викликане, насамперед, відверто шовіністичною політикою Тимчасового уряду, яку підтримувала великоросійська демократія. Це ображало почуття українців, породжувало зворотню оборонну реакцію, будило в масах бажання домогтися своїх прагнень, незважаючи на будь-чию протидію. Віддзеркаленням стану розвитку українського руху і став Перший Універсал, підготовлений і оголошений Центральною Радою спочатку на засіданні військового з'їзду (10 червня 1917 р.), а потім усенародно.

Так, універсал справив колосальний вплив на зростання, викристалізацію свідомості українства.

Щоправда, багато хто з лідерів Української революції добре розумів, що документ був далеким від досконалості, і через те різні верстви вкладали в нього свій власний смисл. Проте головне, на думку цих політичних діячів, полягало зовсім не в конкретних обіцянках. «Ні. Сила універсалу полягала в іншому, а саме в тому великому принципі, який він проголосив словами: «однині самі будемо творити наше життя», і в тому великому, безмежному довіррі до творчих сил українського народу, яким проінційний був весь універсал, на якому він весь, від початку до кінця побудований, – заявляв П. Христюк. – В цьому принципі і в цій вірі треба шукати ключа до розгадки питання про причини надзвичайного успіху універсалу, про причини народного ентузіазму, викликаного ним.

Ці слова – «однині ми самі, а не далекий Петроград, не далеке і чуже Временне Правительтво і не хтось иньший, самі, тут у себе, без вічних перешкод, без вічного загаду, з власної волі будемо творити своє життя» – це було все. Тут містилась вся національно-політична і соціально-економічна програма. Сказавши це, вже не так важко було нагадати навіть і про землю і про майбутні Установчі збори. Раз ми самі будемо творити своє життя, то ми вже нічого не забудемо, ми вже згадаємо про все: і про землю, і про війну, і про школу, і про нову народню владу на місцях, і про становище робітника на фабриці

та заводі, і про самі фабрики та заводи, банки... Так думав український робітник і селянин.

Звичайно, це був революційний романтизм. Звичайно, цілком інший зміст вкладали в те «ми сами будемо творити своє життя» – українське міщанство, здекласована інтелігенція, дрібна буржуазія [38, с. 77].

Справді, ті, хто скеровував український рух, брав у ньому участь у 1917 р., багато в чому були романтиками революції. І в цьому крилася одна з визначальних причин тогочасного розмаху руху, але й, водночас, причина його аморфності, орієнтаційної невизначеності.

Ухвалення Першого Універсалу, події, що його супроводжували, стали справді визначною віхою у розвитку Української революції, українського руху, початком «відродження державного життя на Україні». І хоч би як хто тлумачив їх згодом, хоч би які оцінки давав, усі врешті–решт змушені погодитись, що це була одна з найвищих точок піднесення визвольного руху, а ті дні «стали історичними днями українського життя» [40, с. 517]. «...Крива українського руху, – констатує М. Грушевський, – по високих прямовісних скоках під час першої української маніфестації в березні, під час національного з'їзду в квітні втретє піднялась різко високо, так, як, здається, вже потім ні разу не піднімалась. Червень [...] 1 і 2 декади був, можливо, апогеєм українського руху, в кожному разі його тріумфальним місяцем. Була се заслуга провідного українського осередка чи тільки чистим його щастям, се тяжко рішити. Але воно в кожному разі незмірно підняло престиж і авторитет, і віру в його політичні здібності. «Прибудь щастя – розум буде», як то кажуть. В кожному разі, незаслужено стали йому відмовляти в політичному розумі, коли щастя минуло» [41].

Мінорне закінчення наведеного уривка, очевидно, не стільки докір пізнішим аналітикам, скільки неприховане висловлення жалю з приводу того, що подальший розвиток подій мав підстави й для іншого, сприятливішого перебігу, й для значно ефективнішого результату, врешті–решт більш втішного фіналу, ніж це сталося насправді.

Безумовно, на процес свідомого долучення до українського політичного табору (синоніму набуття ідентичності) впливали не лише українські політичні партії, а й дії їх супротивників із табору великодержавників. Будучи «звотною стороною медалі», масове обурення, викликане «Тимчасовою інструкцією Генеральному секретаріату Тимчасового уряду» від 4 серпня 1917 р., дедалі переконувало українське громадянство у необхідності подальшого дистанціювання від російського політикуму і дедалі міцнішого згуртування на власній платформі [42, с. 346–359].

Однак, можна спостерігати й поступове зародження гальмівних тенденцій процесу поширення й поглиблення усвідомлюваних, цілеспрямованих масових дій українства як ідейно об'єднаної зєментованої спільноти. Тут, безумовно, почала позначатись занадто поміркована, з боязкими озираннями на офіційний Петроград, лінія поведінки українських партій, досить непрості процеси в українському національному фронті (об'єднанні партій) і всередині окремих партій.

В законодавчому й виконавчому органах формованої автономної української державності назріли міжпартійні суперечності. УПСР, що займала в низці принципівих

питань лівіші позиції, ніж УСРП, мала значно більше представництво в Центральній Раді, тоді як в Генеральному секретаріаті значно поступалася українським соціал–демократам. Невдоволення таким становищем призвело до урядової кризи в серпні, час від часу зумовлювало публічні непорозуміння й тертя при спробах розв'язання аграрного питання, ставлення до українських Установчих зборів восени 1917 р.

Внутрішня ерозія в єдиному українському фронті призвела до оформлення в жовтні Української трудової партії (УТП), програма якої була близькою до УПСФ. Однак певні ліберально–соціалістичні кола вирішили мати власну особність в партійно–політичному спектрі України [5, с. 246–264].

Відмінні підходи до аграрної проблеми, які мали власники, зумовили активізацію діяльності Української демократично–хліборобської партії (УДХП). Попри те, що її іменували партію одного – Лубенського повіту, й вона справді ніколи не була масовою, симптоми різномислень щодо соціальних планів Української революції також вели до членування українського політичного простору. Хоча самостійницькі елементи ніколи не мали в Центральній Раді скільки–небудь політичного впливу через свою малочисленність, в колізіях відстоювання прийнятних рішень вони під кінець 1917 р. вирішили відмежуватись й започаткували окрему партію – Українську партію соціалістів–самостійників.

Внутрішньо–руйнівні тенденції торкнулися двох найчисленніших і найвпливовіших партій – УПСР і УСДРП. В обох відбулися консолідаційні заходи лівих елементів і призвели до появи особіних груп (фракцій), які дрейфували у напрямку більшовицьких організацій, що діяли в Україні [43, с. 47–51].

Звісно, усе вищевідзначене розмивало єдність фронту українських партій, з неминучістю накладалося на українське громадянство, впливало на процеси формування української політичної ідентичності. До того додалися надскладні суспільні процеси після перемоги збройного повстання в Петрограді, проголошення Росії радянською республікою і сформування більшовицького уряду – Ради Народних Комісарів.

В Україні розвинулися два різноспрямовані процеси. Українські партії, Центральна Рада запропонували план поглиблення українського державотворення, проголосивши Українську Народну Республіку й ініціювавши створення нерадянської федерації національно–державних утворень, які виникали на руїнах колишньої імперії. З іншого боку, в Україні достатньо інтенсивно розвивувся процес встановлення радянської влади, в який з різних причин долучилася й значна частина етнічного українського населення. Тут позначилася й радикальна політика РСДРП(б), влади Рад, передусім у соціальній сфері, яка приваблювала бідніші верстви населення. Допомогу цьому, сутнісно–прорадянському табору, очолюваному більшовиками, лівими російськими есерами, яких підтримали й ліві елементи українських соціал–демократів та есерів, надавала потенційно могутня радянська Росія.

Як достатньо швидко з'ясувалося, рівень міцності політичної ідентичності українства зазнав відчутних коливань. Немало тих, хто зовсім недавно йшов за українськими партіями, почали переходити в табір їх супротивників. Причому це торкнулося не лише

достатньо широких верств селянства, яке розчарувалося в непослідовній, нещирій політиці Центральної Ради, а й мільйонних солдатських мас, які, заявивши про свою українську ідентичність через участь в українській армії, оперативно залишали табір української влади й переходили або на позиції її ворогів, або починали дотримуватися політичного нейтралітету. Звичайно, вищезазначене визначальною мірою вплинуло на розстановку сил в Україні, зумовило поразку українського табору (Центральної Ради) у збройному протистоянні з прибічниками радянської влади.

Не менших випробувань рівня монолітності української політичної спільноти (неоднорідної, мультисуб'єктивної) довелося чекати не довго. Брестський мир, запрошення в Україну австро-німецького війська нанесли значного удару по авторитету найчисленнішої української партії – УПСР. Адже це вона з 18 січня 1918 р. сформувала новий уряд – Раду народних міністрів на чолі з В. Голубовичем, який очолював делегацію УНР на переговорах з Центральними державами.

Повернення до Києва проводу Української революції разом з австро-німецькими окупантами не лише не принесло миру, спокою, порядку. Непевність становища викликала справжню лихоманку українських політичних партій, що стало однією зі складових суспільної дестабілізації, наслідком якої виявився державний переворот 29 квітня 1918 р. Українство втрапило в нову, надскладну фазу свого існування.

Список використаних джерел

1. Див.: Євтух В. Ідентичність // Політична енциклопедія. – К., 2011. – С.274–275.
2. Стрілець В. В. Українська радянсько-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік). – К., 2002.
3. «Нова Рада» (Київ). – 1917. – 28 березня.
4. «Нова Рада» (Київ). – 1917. – 9 квітня.
5. Цит. за: Любовець О. М. Українські партії революційної доби 1917–1920 років. Нариси історії та програмні документи. – К., 2012.
6. Див.: Любовець О. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років.
7. Робітничая газета (Київ). – 1917. – 27 травня.
8. Там само. – 24 травня, 6 червня.
9. Робітничая газета. – 1917. – 24 серпня.
10. Робітничая газета. – 1917. – 12 липня; Прибой (Севастополь). – 1917. – 21 серпня.
11. Винниченко В. Щоденник. – Т. I. – 1911–1920. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980.
12. Робітничая газета. – 1917. – 30 березня.
13. Винниченко В. Відродження нації. Ч.1. – К. – Відень, 1920.
14. Винниченко В. Публіцистика. – Нью-Йорк. – К., 2002. – 387 с.
15. Єфремов Сергій. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.). У двох томах. – К., 2013. – Т.1. – 648 с.
16. Робітничая газета. – 1917. – 7 квітня.
17. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. – Т. II. – Прага, 1920.
18. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади про революційні події в Україні. – Едмонтон, 1985.
19. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. – Ч.1. – Ужгород, 1932.
20. Ковалевський М. При джерелах боротьби (Спомини, враження, рефлексії). – Інсбрук, 1960.
21. Цит. за: Григорієв Н. Спогади Руїнника. Як ми руйнували тюрму народів, а як будували власну хату. – Львів, 1938.
22. Бевз Т. Партія національних інтересів і соціальних перспектив (Політична історія УПСР). – К., 2008.
23. Висоцький О. С. Українські національні партії початку XX століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні). – Дніпропетровськ, 2001.

24. Українська Центральна Рада. – Т.1.
25. Нова Рада. – 1917. – 9 липня.
26. Шемет С. До історії Української Демократично-Хліборобської Партії // Хліборобська Україна. – Відень, 1920. – 36.1. – С.67.
27. Див.: Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 р. Документи і матеріали. – К., 2003. – С.45–130 та ін.
28. Див.: Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У двох кн. – К., 2011. – Кн.1.
29. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923. Т.1. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932.
30. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть // Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К., 1992.
31. Нова Рада. – 1918. – 22 березня.
32. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. – К., 1991.
33. Грушевський М. Вільна Україна // Великий Українець. – С.99–100.
34. Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде? // Великий Українець. – С.91.
35. Див.: Хміль І. В. На шляху відродження української державності (Український національний конгрес (з'їзд) 6–8 квітня 1917). – К., 1989.
36. Цит. за: Хміль І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). – Київ, 1992.
37. Див.: Солдатенко В. Ф., Хало Л. Г. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. – К., 2002.
38. Христюк П. Замітки і матеріали... Т. I.
39. Грушевський М. Українська Центральна Рада і її Універсали: перший і другий. – К., 1917.
40. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ – Відень, 1921.
41. Його ж. Спомини // Київ. – 1989. – №9. – С.142.
42. Див.: Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки: У 4-х т.: Т.1: Рік 1917. – Х., 2008.
43. Див.: Солдатенко В. Ф. У пошуках соціальної й національної гармонії (ескиси до історії українського комунізму). – К., 2006.

References

1. Dyv.: Jevtuh V. Identychnist' // Politychna encyklopedija. – K., 2011. – S.274–275.
2. Strilec' V. V. Ukrai'ns'ka radjans'ko-demokratychna partija: vytyky, ideologija, organizacija, dijalt'nist' (kinec' XIX stolittja – 1939 rik). – K., 2002.
3. «Nova Rada» (Kyj'v). – 1917. – 28 bereznja.
4. «Nova Rada» (Kyj'v). – 1917. – 9 kvitnja.
5. Cyt. za: Ljubovec' O. M. Ukrai'ns'ki partii' revolucijnoi' doby 1917–1920 rokov. Narysy istorii' ta programni dokumenty. – K., 2012.
6. Dyv.: Ljubovec' O. Ukrai'ns'ki partii' j politychni al'ternatyvy 1917–1920 rokov.
7. Robitnycha gazeta (Kyj'v). – 1917. – 27 travnja.
8. Tam samo. – 24 travnja, 6 chervnja.
9. Robitnycha gazeta. – 1917. – 24 serpnja.
10. Robitnycha gazeta. – 1917. – 12 lypnja; Pryboj (Sevastopol'). – 1917. – 21 sentjabrja.
11. Vynnychenko V. Shhodennyk. – T. I. – 1911–1920. – Edmonton – N'ju-Jork, 1980.
12. Robitnycha gazeta. – 1917. – 30 bereznja.
13. Vynnychenko V. Vidrozdzhennja nacii'. Ch.1. – K. – Viden', 1920.
14. Vynnychenko V. Publicystyka. – N'ju-Jork. – K., 2002. – 387 s.
15. Jefremov Sergij. Publicystyka revolucijnoi' doby (1917–1920 rr.). U dvoh tomah. – K., 2013. – T.1. – 648 s.
16. Robitnycha gazeta. – 1917. – 7 kvitnja.
17. Hrystjuk P. Zamitky i materialy do istorii' Ukrai'ns'koi' revolucii'. – T. II. – Praga, 1920.
18. Majstrenko I. Istorija mogo pokolinnja. Spogady pro revolucijni podii' v Ukrai'ni. – Edmonton, 1985.
19. Doroshenko D. Istorija Ukrai'ny. 1917–1923. – Ch.1. – Uzhgorod, 1932.
20. Kovalevs'kyj M. Pry dzherelah borot'by (Spomyny, vrazhennja, refleksii'). – Insbruk, 1960.
21. Cyt. za: Grygorii'v N. Spogady Rui'nyka. Jak my rujnuvaly tjurmu narodiv, a jak buduvaly vlasnu hatu. – L'viv, 1938.
22. Bevz T. Partija nacional'nyh interesiv i social'nyh perspektiv (Politychna istorija UPSR). – K., 2008.

23. Vysoc'kyj O. S. Ukrai'ns'ki nacional'ni partii' pochatku XX stolittja: socialistychnyj segment (USDRP ta UPSR u komparatyvists'komu v'vyčheni). – Dnipropetrovs'k, 2001.
24. Ukrai'ns'ka Central'na Rada. – T.1.
25. Nova Rada. – 1917. – 9 lyrnja.
26. Shemet S. Do istorii' Ukrai'ns'koi' Demokratyčno–Hliborobs'koi' Partii' // Hliborobs'ka Ukrai'na. – Viden', 1920. – Zb.1. – S.67.
27. Dyv.: Ukrai'ns'kyj nacional'no–vyzvol'nyj ruh. Berezen' – lystopad 1917 r. Dokumenty i materialy. – K., 2003. – S.45–130 ta in.
28. Dyv.: Narysy istorii' Ukrai'ns'koi' revoljucii' 1917–1921 rokiv. U dvoch kn. – K., 2011. – Kn.1.
29. Doroshenko D. Istorija Ukrai'ny 1917–1923. T.1. Doba Central'noi' Rady. – Uzhgorod, 1932.
30. Grushevs'kyj M. Hto taki ukrai'nci i chogo vony hochut' // Velykyj ukrai'nec'. Materialy z zhyttja ta dijalnosti M. S. Grushevs'kogo. – K., 1992.
31. Nova Rada. – 1918. – 22 bereznja.
32. Grushevs'kyj M. Na porozii' novoi' Ukrai'ny. Gadky i mrii'. – K., 1991.
33. Grushevs'kyj M. Vil'na Ukrai'na // Velykyj ukrai'nec'. – S.99–100.
34. Grushevs'kyj M. Zvidky pishlo ukrai'nstvo i do chogo vono jde? // Velykyj ukrai'nec'. – S.91.
35. Dyv.: Hmil' I. V. Na shljahu vidrozdzhennja ukrai'ns'koi' derzhavnosti (Ukrai'ns'kyj nacional'nyj kongres (z'i'zd) 6–8 kvitnja 1917). – K., 1989.
36. Cyt. za: Hmil' I. V. Pershyj vseukrai'ns'kyj seljans'kyj z'i'zd (28 travnja – 2 chervnja 1917 r.). – Kyi'v, 1992.
37. Dyv.: Soldatenko V. F., Halo L. G. Vijs'kovyj chynnyk u borot'bi za politychnu vladu v Ukrai'ni v 1917–1918 rr. – K., 2002.
38. Hrystjuk P. Zamitky i materialy... T. I.
39. Grushevs'kyj M. Ukrai'ns'ka Central'na Rada i i'i' Universaly: pershyj i drugyj. – K., 1917.
40. Grushevs'kyj M. Iljustruvana istorija Ukrai'ny. – Kyi'v – Viden', 1921.
41. Jogo zh. Spomyny // Kyi'v. – 1989. – №9. – S.142.
42. Dyv.: Soldatenko V. F. Ukrai'na v revoljucijnu dobu. Istorychni ese–hroniky: U 4–h t.: T.1: Rik 1917. – H., 2008.
43. Dyv.: Soldatenko V. F. U poshukah social'noi' j nacional'noi' garmonii' (eskiy do istorii' ukrai'ns'kogo komunizmu). – K., 2006.

Soldatenko V. F., doctor of historical sciences, professor, corresponding member of NAS of Ukraine, chief researcher at the Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of National Academy of Science of Ukraine (Ukraine, Kyiv), veid@ipiend.gov.ua

Ukrainian parties of the revolutionary era and the formation of national and political identity of citizens (1917–1918 years)

The question is about the impact of Ukrainian parties to the maturing of the revolutionary era of mass consciousness of citizens of Ukraine and determine their social orientations, ethnic and political identity.

Keywords: *Ukrainian revolution, political parties, UPSF, USDRP, UPSFR, UPSS, mass consciousness, political and national consciousness, identity, self-identification.*

Солдатенко В. Ф., доктор исторических наук, профессор, член–корреспондент НАНУ, главный научный сотрудник, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Украина, Киев), veid@ipiend.gov.ua

Украинские партии революционной эпохи и формирования национально–политической идентичности граждан (1917–1918 гг.)

Ставится вопрос о влиянии деятельности украинских партий революционной эпохи на вызревание массового сознания граждан Украины и определение их общественных ориентаций, национальной и политической идентичности.

Ключевые слова: *Украинская революция, политические партии, УПСФ, УСДРП, УПСФР, УПСС, массовое сознание, политическое и национальное сознание, идентичность, самоидентификация.*

* * *

УДК 94(477.5):342.534«1906»

Коник О. О.,
доктор історичних наук, доцент, професор кафедри
всесвітньої історії та історіографії, Херсонський
державний університет (Україна, Херсон),
oleksandr_konyk@ukr.net

КАТЕРИНОСЛАВСЬКІ СЕЛЯНИ НА КАФЕДРІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1906 Р.)

З метою реконструкції позиції політично активної частини українського соціуму початку ХХ ст. детально розглянуто склад групи катеринославських депутатів першої російської Державної думи, селян за походженням, та способи виконання ними репрезентативних функцій. Просопографічне дослідження складу групи та текстологічний аналіз виступів її членів дають підстави стверджувати, що катеринославські селянські депутати першої Державної думи протягом неповної сесії весною–літом 1906 р. залишилися на ґрунті загальноросійських ліберальних і ліворадикальних цінностей та практично не порушували українського питання. Боротьба за підтвердження своїх прав на землю, що розгорталася в Думі, сприяла формуванню більш чіткої української самоідентифікації частини цих депутатів, однак Дума була дочасно розпущена урядом.

Ключові слова: *Перша Державна дума, катеринославські селянські депутати.*

Робота Державної думи Російської імперії, започаткованої у квітні 1906 р. як реакція уряду на революційні події в країні, має прямий стосунок до історії бездержавного тоді українського народу. Вона спричинила появу нових як на той час джерел, які досить детально зберегли не тільки поіменний склад та певні обставини виборів думських депутатів від губерній європейської Росії та деяких її тодішніх околиць, але й дослівний (попри можливість незначного редагування особливо «гострих» висловів) виклад виступів депутатів. У цьому сенсі важко переоцінити значення стенографічних звітів, у яких фіксувався весь перебіг пленарних засідань, та інших друкованих джерел, у яких відклалася інформація про роботу того чи іншого депутата (опублікованих матеріалів роботи комісій, різних покажчиків тощо).

Інтерес суспільства до новоутвореної установи спричинив і появу видань довідкового характеру, запозичених із практики висвітлення складу депутатського корпусу зарубіжних парламентів, зокрема французького [9], крім того, ілюстровані додатки до газет публікували різного роду зображення (фотопортрети, малюнки, шаржі тощо) – і все це переважно збереглося до нашого часу. На початку третього тисячоліття багато чого зі згаданого лягло в основу статей вельми ґрунтовної спеціалізованої енциклопедії, добре ілюстрованої якісними світлинами сучасника подій, петербурзького фотомайстра Карла Булли [2]. Її поява стала однією з вагомих наукових складових заходів з нагоди 100–річчя з дня початку роботи Державної думи імперії у квітні 1906 р., у цілому неоднозначних (офіційними особами Російської Федерації подія трактувалася виключно як сторічний ювілей сучасного російського парламенту, – О. К.).

Таким чином, сьогодні існує достатня кількість репрезентативних джерел для вивчення думської діяльності в Петербурзі представників колишніх надніпрянських губерній, до яких ми відносимо й усю Таврійську. З плином часу в незалежній Україні накопичилася також певна кількість наукових досліджень із цієї тематики [6, с. 32–84; 7], і ця робота продовжується.

Тема пропонованої тут розвідки ще не має детального висвітлення, хоча в загальних рисах ми згадували про окремих катеринославських депутатів та депутацію в цілому в своїх роботах більш широкого плану [6, с. 187–